

A MAGYAR REFORMÁTUS KÖZÖSSÉG KEZDETEI PÁRIZSBAN

—◀▶—
ABLONCZY BALÁZS

A külföldön élő magyar állampolgárok gondozásának ideája évszázados múltra tekinthet vissza. Bár az első külföldi magyar egyletek már a 19. század közepén megalakultak (Párizs, Berlin: 1846) ezek jobbára még a honi céhes ipar válságából következő iparos-migráció és kisebb részben a diák-peregrináció részei voltak, különböztek a század utolsó éveinek népességmozgásaitól.¹ Lényeges vonásaiban eltérést mutatott ettől az 1880-as évektől feltámadó, tengerentúli kivándorlási hullám, amelynek zöme az Egyesült Államokba irányult. Résztvevői kölcsönös segélyezési, oktatási és hitéleti célzattal hozták létre első egyesületeiket. A dualista korszak magyar kormányszata eleinte a kivándorlás jogi és kereskedelmi feltételeinek rendezésével törődött elsősorban, majd az 1881-es (pusztán a kivándorlási ügynökök tevékenységét szabályozó) jogszabályt kiegészítő 1903. évi IV. törvénycikk (a kivándorlásról) már szót ejtett a kivándorlók „szellemi szükségleteiről.”² Ennek nyomán indult meg magyar közösség-szervezők, tanítók és főleg lelkészek, a kormányzat által is támogatott kiküldése a tengerentúlra. Részben ennek nyomán következett be a katolikus Szent László Társulat működésének módosítása. Hasonló elgondolással, de a horvátországi, szlavóniai, boszniai magyar szórványok gondozására jött létre 1904-ben a Julián Iskola Egyesület.³

A református egyház is kivette a részét ezekből a mozgalmakból, és maga is küldött lelkészeket az Egyesült Államokban élő magyarok közé. A helyzet 1920 után részben megváltozott: Washington több lépcsőben korlátozta a kelet-európai bevándorlást, amely így részben Dél-Amerika illetve Kanada felé fordult.

¹ Vö.: Nagy Csaba, „Vándoriparos szervezkedés kezdetei Nyugat-Európában. A Párizsi Magyar Jótékony Egylet története 1843-1852”, In *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1982/83, 489-518.

² A kérdésről átfogóan ld. Pálvölgyi Balázs, „A magyar kivándorlási politika kezdetei (1881-1903). Kivándorlási törvények és az amerikai kivándorlás”, *Jogtörténeti Szemle* 4 (2010) 27-34.

³ Történetükben alapmű: Makkai Béla: *Végvár vagy hídfő? Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása Horvátországban és Bosznia–Hercegovinában.* (1904–1920). Budapest, 2003, Lucidus.

Európában pedig Franciaország és részben Belgium fogadtak be nagy létszámú magyar tömeget. Ennek az emigrációs hullámnak már vegyesebbek voltak a motivációi: a gazdaságiak mellett megjelennek köztük a politikai menekültek, 1918-1919 forradalmainak résztvevői. A nagy magyar munkástömegek megjelenése Nyugat-Európában, illetve a rájuk gyakorolt szociáldemokrata és főleg kommunista hatás arra indította a budapesti külügy- és kultuszminisztérium, illetve a miniszterelnökség munkatársait, hogy valamiképpen megpróbálják megszervezni a külföldre vándorolt magyar állampolgárokat és megkíséreljék kivonni őket a baloldali emigráció politikai befolyása alól. Ennek felismerése nem rögtön jött el: kellett a magyar belpolitikai helyzet viszonylagos stabilizációja ahhoz, hogy a magyar kormányzat a hozzá lojális szervezetek, az egyházak és a magyar követségek révén a húszas évek közepétől kialakítsa, illetve újrászője hálózatát az európai és a tengerentúli diaszpórában.⁴ Hiba lenne azonban csak póré hatalomtechnikai használatot látni a magyar diaszpórák befolyásolásában: a külföldi magyarajkúakhoz való odafordulás, az egyházak missziós munkájának támogatása és főleg: szociális intézményekkel való ellátásuk egy új társadalmpolitikai szemlélet jele, amely immár nemcsak a frázisok szintjén akar szakítani az 1918 előtti szabadelvűség hagyományával.

Párizsban és környékén (Seine megye) a húszas évek közepén még óvatos becslések szerint is több mint tízezer magyar élt, számuk a húszas évek végére vélhetően 20 és 30 ezer közé emelkedett (biztos számot nehéz mondani egyrészt az illegálisok nagy száma, másrészt az utódállamokból érkezett kisebbségi magyarok miatt.) A legoptimistább becslések a harmincas évek elején ötvenezerre tették az egész Franciaországban élő magyarok számát, akiknek körülbelül kétharmada Párizsban és környékén élt. A felekezeti megoszlást az itt szolgáló lelkészek általában hasonlították az otthonihoz, azaz körülbelül a magyarok negyede-ötöde tartozhatott a református felekezethez. Döntően ipari foglalkozásokban (üzemek, illetve bányák), valamint Párizsban a kisiparban találtak alkalmazást az itt élő magyarok: mezőgazdasági munkást szinte egyáltalán nem találunk közöttük és meglehetősen vékony volt a középosztályhoz tartozók csoportja is. Párizson és közvetlen környékén kívül jelentős magyar közösségeket találunk északon, a Rhône völgyének textilüzemeiben, illetve egy rövid, konjunkturális időszakban Elzász egyes ipartelepein.⁵

A gyülekezet saját hagyománya szerint a Párizsi Magyar Református Missziói Egyház 1925-ben jött létre. Első istentiszteletét a Párizs 11. kerületében

⁴ Ennek létrejöttét ld. a franciaországi magyarok vonatkozásában: Ablonczy Balázs: Ribillió északon. Egy Szent István-napi verekedés 1929-ben, *Múltunk* 2 (2009): 162-177.

⁵ A franciaországi magyarokról ld.: Molnár Sándor: *Magyar sors francia földön*. (Páris: Párisi Magyar Akadémia, 1931).

lévő 153, avenue Ledru-Rollin alatt tartotta.⁶ Az alakulófélben lévő gyülekezet rögtön segítséget kért Budapestről, azonban a konvent némi huzakodás után arra jutott, hogy anyagi erői elégtelenek a misszió támogatására, legfőnnebb az iratküldésben tud segíteni.⁷ Ennek ellenére a szervezkedés életben maradt, nem utolsó sorban hála a Société Centrale Evangélique nevű francia, evangelizációval foglalkozó egyesületnek. Sőt 1926-tól már Franciaország északi iparvidékein (Lens, Lille, Roubaix környéke) is megindult az evangélium hirdetése, a korábban a Montpellier-i teológiai fakultáson tanult Csekme Ádám (1902-1988) erdélyi teológus vezetésével. Csekme – felesége honvágya miatt – hamarosan visszatért Erdélybe, és utódjául Ravasz püspök Muzsnai Lászlót (1897-1983) akarta kihelyezni, azonban a helyére rövid időre Pigall József, korábbi szlavóniai missziós hitoktató-lelkészt küldték ki Magyarországról – az ő költségeihez már jelentősen hozzájárult a Konvent. Párizsban ezalatt a szintén erdélyi származású Patay Lajos segédlelkész szolgált, de nem sokáig: 1927-ben novemberében már a párizsi magyar követség, a Külügyminisztérium és a sokáig helyet biztosító Société Centrale Evangélique megegyezése értelmében Janka Géza addigi cigándi segédlelkészt nevezték ki, és fizetéséhez a magyar fél havi 400 pengővel (akkori árfolyamon 1760 frankkal) hozzájárult. Azért, hogy Janka a Société által elismert lelkész lehessen, a magyar támogatást a társaságon keresztül folyósították számára.⁸ Janka nagy lendülettel is fogott munkához – kinevezése számít a párizsi magyar gyülekezet hivatalos létrejöttének. (Bár az alapítás tizedik évfordulóját éppenséggel 1935-ben ülték meg.) Ám alig egy évvel később, egészségügyi okokra hivatkozva lemondott posztjáról és 1928 őszén hazatért Magyarországra. Helyére Mester János erdélyi születésű segédlelkész ugrott be, aki egy hivatalos irat utalása szerint akkor már néhány éve Franciaországban tartózkodott. Mivel a hivatalosan a hívek gondozását végző Société is Mestert ajánlotta, 1929. április 1-től ténylegesen is ő lett a párizsi magyar gyülekezet lelkésze. Pénzes Sándornak, a gyülekezet gondnoka egyik fennmaradt jelentésében arról írt 1929 elején, hogy a havi egy istentiszteleten általában másfél tucatnyian vesznek úrvacsorát, de jelesebb ünnepekkor vagy

⁶ Kulifay Imre (összeáll.): *A párizsi magyar református missziói egyház emlék-könyve 1939.* (Budapest: Bethlen nyomda, 1939), 16.

⁷ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2. f. külügyi iratok, a franciaországi misszió iratai, 103. doboz, 2603/1925, Benedek Zsolt főtanácsos feljegyzése a misszió megindítása tárgyában Boér Elek főgondnokhoz, Budapest, 1925. augusztus 25. ill. uo. 1925. december 4. az iratküldésről.

⁸ A Párizsi Magyar Református Egyház iratai, Baltazár Dezső francia nyelvű levele G. Benignusnak, a Société Centrale Evangélique igazgatójának, Budapest, 1928. március 19. (Köszönöm a gyülekezet helyettes gondnokának, Heddad Anne-Marie-nak, hogy az iratokba bepillantást engedett).

evangelizáció alkalmával 80-120 ember is összejött Párizsból vagy környékéről (Pénzes éppenséggel az egyik északkeleti külvárosban, Drancyban élt, és az ottani magyar egyesületi életben is fontos szerepet játszott.). Mester igyekezett jó gazdája lenni a gyülekezetnek, fejlesztette a gyülekezeti életet, *Párisi Reformátusok Lapja* címen havilapot is indított. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a viszony közte és a gyülekezet, illetve a követség és a párizsi magyar egyesületeknek otthont adó, a húszas évek végén felépült Magyar Ház között hamarosan megromlott. Az ügyben nehéz tisztán látni, de minden bizonnyal szerepet játszottak benne a két világháború közötti Magyarországon kulcsszerepet játszó felekezeti ellentétek („M. [Mester] több kérdést intézett hozzám protestáns elnyomás miatt. Azt hiszem, ott teljesen megnyugtattam” – írta jelentésében a hitvalló katolikus Müller Lipót, a Párizsi Magyar Egyesület ez idő szerinti ügyvezetője és a Francia-Magyar Egyetemi Tájékoztató Iroda főnöke feletteseinek.⁹) Nagyobb viharokat váltott ki, hogy eljegyezte a Magyar Ház orvosi rendelőjének egyik, nálánál lényegesen idősebb orvosnőjét. A kapcsolatot pertaktáló iratokból nem derül ki pontosan, hogy a korban viszonylag ritka, ám nem teljességgel szokatlan kapcsolat csak ürügy volt-e a megbotránkozásra és a lelkész eltávolítására – és erre vannak is nyomok –, mert a párizsi magyar követség a Magyar Házon belüli rendkívül törékeny felekezeti békét féltette a „református lobbítól”, esetleg valós volt-e felháborodás. A sok oldalról jövő nyomás eredménye az lett, hogy az eljegyzést felbontották, majd nemsokára a lelkész is elhagyta Párizst, és a távozása után a vizsgálat jelentős adóssághegyeket talált: részben gyülekezeti tagok, részben a magyar követség felé. A franciaországi szolgálat mintha el lett volna átkozva: Mester távozása és Kulifay Imre 1934-es kinevezése között Dóczi Antal későbbi ózdi lelkész szolgált be Párizsban, de az ő északi utódja, Kiss Zoltán szintén elég jelentős anyagi hiányokat hagyott maga után.¹⁰ A korábban Franciaországban már tanulmányokat folytató Kulifay Imre (1908-1986) kinevezésével azonban a párizsi magyar gyülekezet élén évtizedekig legendás lelkész állt, aki a második világháború alatt kivette részét az embermentésből, 1945 után pedig a Franciaországban és Belgiumban fogva tartott magyar hadifoglyok sorsán igyekezett könnyíteni, 1956-ban pedig az újabb menekülthullám fogadásán dolgozott.

A párizsi magyar lelkipásztorok nemcsak a francia fővárosban és környékén élő magyarok gondozását látták el, hanem évente többször meglátogatták

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, K 757 (a Párizsi Magyar Intézet és Diákegyesület iratai), 30. cs. 1930-as pallium, Molnos (Müller) Lipót jelentése Binder Károly főkonzulnak, Párizs, 1930. december 28.

¹⁰ Kulifay első úrvacsora-osztásáról fényképes beszámolót közölt a frissen indult magyar református lap, a *Református Élet* (1934. szeptember 29. 307.).

a dél-franciaországi magyar szórványokat (elsősorban Lyon és Grenoble), sőt posztai úton az Észak-Afrikában szolgáló magyar idegenlégiósok lelkigondozásával is foglalkoztak. Kulifay Imre lelkipásztorsága alatt havi kettőre nőtt az istentiszteleti alkalmak száma, amelyeknek a Marais negyedben található protestáns templom adott otthont, a többi gyülekezeti alkalomnak és közösségi rendezvénynek (színelőadások, dalestek) pedig a francia főváros 15. kerületében, a square Vergennes-en található Magyar Ház. Bár gyülekezeti értesítő kiadására nem jutott pénz, a közösségi élet kiszélesedett: világi alkalmakon is szolgáló kórusral, nőszövetséggel, a protestáns magyar ösztöndíjas diákok összejöveteleivel, a magyar reformátusság megjelenésével a francia nyilvánosságban (rádióműsorok, előadások, konferenciák, fesztiválok) és a missziós nővérek egyre szélesedő hálózatával: ők Párizsban és az északi iparvidéken is részt vettek a gyülekezeti élet szervezésében (köztük szolgált Kováts Sarolta, Kováts J. István teológiai tanár, egyházkerületi főjegyző, nemzetgyűlési képviselő leánya is 1936 szeptemberétől).

A munka nehézségeit a híveit éles szemmel figyelő Kulifay már nem annyira a húszas években és a harmincas évek elején domináns baloldali elszívó hatásban jelölte meg, hanem elemzésében a gyülekezet megmaradására és a generációs ellentétekre fókuszált.¹¹ Ötéves működésére visszatekintő írásában a gyerekek magyar kultúrától való elszakadását és sok esetben a szüleiknél jobb francia tudását jelölte meg a magyar reformátusságra leselkedő legnagyobb veszélyként, illetve elengedhetetlennek nevezte az önálló gyülekezeti sajtó megteremtését, és a szociális problémákkal való fokozottabb foglalkozást.¹² Bár erről egy ilyen jubileumi kiadványban nyilván nem beszélhetett, a gyülekezet mindennapjaiban az is állandó feszültséget okozott, hogy a római katolikus lelkészekkel és a követséggel a kapcsolat korántsem volt mindig harmonikus. Ez alól voltak ugyan kivételek: úgy tűnik, hogy Kulifaynak a többiekénél problémamentesebb viszonya volt a dél-franciaországi magyar katolikus lelkésszel, Szokolyi Alajossal. Ellenben Sarlay Géza vagy Kozma Ferenc párizsi katolikus lelkészek nem szűntek meg panaszkodni a „protestáns túlhatalomra”, a követség lagymatagságára, sőt 1933-ban Kozma Ferenc franciaországi magyar főlelkész kilépett a Franciaországi Magyar Egyesületek Szövetségének igazgatóságából a „reformátizáló folyamatokra” való hivatkozással és a protestánsoktól elszenvedett állítólagos sérelmeit öt hosszú oldalon taglalta Mikes János

¹¹ A volt pápakovácsi segédlelkész, Kiss Zoltán északi bányavidékről küldött tudósításai még jórészt a kommunista veszélyt pertraktálták a *Református Életben* 1936 és 1938 között. Vö. pl. A Nyugat-Európába kivándorolt református magyarok, RÉ, 1937. január 23. 41. Vagy: Levél Franciaországból. RÉ, 1937. június 19. 258.

¹² Kulifay: i. m. 21-23.

szombathelyi püspöknek.¹³ A követség ebben a villongásban általában kényesen ügyelt a felekezeti egyensúlyra, ami időnként a reformátusok számára kellemetlen döntésekkel járt (közösségi házak, vasárnapi iskolák fenntartásában vagy akár a párizsi magyar orvosi rendelő doktorainak felvételénél, missziós nővérek számának megállapításánál). Ugyanakkor az is látszik, hogy a katolikus és a református egyházszervezet valóban versenyben volt egymással: a missziók alapítása, az intézmények létrehozása, a missziósnővérek küldése csaknem mindig a másik nyomában történt. Mindez olyan légkört teremtett, amiben még egy karácsonyi narancsosztás is a Szekfű Gyula által a neobarokk Magyarország egyik nagy problémájának tekintett felekezeti harc terepe lehetett.

A háború közeledtével mind több franciaországi magyar választotta a hazatérést, és ezt a mozgást a hadiesemények felgyorsították. 1941-re a Hőgye Mihály vezette északi misszió véget is ért, munkatársait hazatelepítették és a hívek is alig néhány tucatnyian maradtak. Párizsban más volt a helyzet, de a Kulifay Imre vezette gyülekezetet is erősen megtépázta a háború. A lelkész aktívan részt vett a zsidó származású hívek mentésében, a keresztlevelek kiadásában. Ebben egyébként nem maradt el mögötte Uhl Antal katolikus lelkész sem, akit öt hónap börtönre ítélt a német hadbíróság, ideiglenes szabadlábra helyezését kihasználva 1943 visszatért Magyarországra.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ablonczy Balázs, „Ribillió északon. Egy Szent István-napi verekedés 1929-ben.” *Múltunk* 2 (2009): 162-177.
- Baltazár Dezső, *A Párizsi Magyar Református Egyház iratai, francia nyelvű levele G. Benignus-nak, a Société Centrale Evangélique igazgatójának*. Budapest, 1928. március 19.
- Kulifay Imre (összeáll.), *A párisi magyar református missziói egyház emlékkönyve* 1939. Budapest: Bethlen nyomda, 1939.
- Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, K 757 (a Párizsi Magyar Intézet és Diákegyesület iratai), 30. cs. 1930-as pallium, Molnos (Müller) Lipót jelentése Binder Károly főkonzulnak, Párizs, 1930. december 28.
- Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2. f. *külgügyi iratok, a franciaországi misszió iratai*, 103. doboz, 2603/1925

¹³ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Mikes-iratok, Kozma Ferenc levele Mikes Jánosnak, Párizs, 1933. július 18.

- Molnár Sándor, *Magyar sors francia földön*. Páris: Párisi Magyar Akadémia, 1931.
- Nagy Csaba, „Vándoriparos szervezkedés kezdetei Nyugat-Európában. A Párizsi Magyar Jótékony Egylet története 1843-1852.” *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1982/83, 489-518.
- Pálvölgyi Balázs, „A magyar kivándorlási politika kezdetei (1881-1903). Kivándorlási törvények és az amerikai kivándorlás.” *Jogtörténeti Szemle* 4 (2010): 27-34.
- Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Mikes-iratok, Kozma Ferenc levele Mikes Jánosnak, Párizs, 1933. július 18.

